

Еколого-педагогічні аспекти виховання школярів методами народної педагогіки

Акав К., студентка 3 курсу факультету початкового навчання і практичної психології Бердянського державного педагогічного університету; **Мягченко О.П.**, завідувач кафедри екології та природознавства Бердянського державного педагогічного університету:

Важливою проблемою сучасності є низький рівень екологічної культури як складової загальної культури людини, суспільства. Учені-екологи, педагоги вважають, що більшість екологічних проблем – глобальних, регіональних, місцевих зв'язані з низьким рівнем екологічної культури населення і насамперед молоді, особливо в містах. Споживацьке ставлення до природи, до людей, бездуховність, незнання і руйнування народних традицій, нехтування основами раціонального природокористування і екологічного права, недооцінка екологічних знань в системі навчання та емоційного фактора при формуванні відносин людини до природи – тугий вузол проблем, який необхідно розв'язати. Їхнє вирішення лежить у сфері підвищення культури кожної людини, всього суспільства в цілому.

Співвідношення термінів "екологія" і "культура", їхня взаємозалежність у проявах діяльності людини, суспільства сьогодні привертають увагу не тільки учених різних галузей знання, але й широких верств населення. Латинське слово культура в перекладі означає "виращування, оброблення". Уже *Цицерон* вважав, що дух, розум людини необхідно обробляти як ґрунт і тоді він стає культурним: "Як родюче поле без обробки не дасть врожаю, так і душа...". Головна задача педагога будь-якого рівня освіти і є оброблення, формування розуму, духу людини на класичних моральних засадах через формування екологічного мислення і ставлення до природи, що співпадає з методами народної педагогіки. Тому важливо дослідити проблему ефективності впливів методів народної педагогіки на виховання екологічної культури у школярів молодших класів.

Методам народної педагогіки присвячено багато досліджень у сфері виховання загальної культури, зокрема роботи Духновича А.В. [1], Сухомлинського В.О. [2], Петрука Л.П. [3], Стельмахович М.Г. [4], Крижка В.В. зі співавторами [5]. Великої уваги їй приділяли українські письменники – Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Леся Українка, які використовували її методи при оспівуванні рідної природи, виховуючи добре ставлення до неї, чим заснували в Україні основи екологічного виховання молоді. Але на сучасному етапі складних взаємовідношень людини, суспільства з природою, які вивчає сучасна екологія, цього замало.

Невирішена проблема - відсутність узагальнених форм і прийомів виховання у школярів початкової ланки екологічної культури, свідомості методами народної педагогіки, яка базується на емоційному аспекті, на відміну від суто раціонального, наукового в екології, що є результатом синтезу природничих наук, основа яких – формально виражені закономірності природи, абстрактність.

Методи народної педагогіки сягають в глибоку дописемну давнину, а екологія – наука кінця 19 початку 20 століття, тому невирішеною проблемою є симбіоз методів народної педагогіки і сучасного екологічного виховання, зокрема школярів початкової школи. З одного боку у дітей 6-10 річного віку відсутні формальні екологічні знання, з іншого – виражена емоційність, що може як стимулювати, так і гальмувати процес виховання. Саме цей вік є найбільш продуктивним для формування особистості, екологічної свідомості у майбутньому. Тому важливим є розробка методів, які б дозволили поєднати емоційне і раціональне.

Мета дослідження – аналіз стану використання методів народної педагогіки в екологічному вихованні молоді, зокрема школярів початкових класів, проведення порівняльного аналізу ефективності впливів методів народної педагогіки на формування екологічної культури, емпатії в групах школярів з різним психічним статусом (тип нервової системи, темперамент, характер, рівень інтелекту). Один з перших, хто обґрунтував важливість методів народної педагогіки, був Я.А.Коменський, який звертався до побуту, культури і

виховних традицій народу. Не вирішеною проблемою народної педагогіки є розробка методів екологізації педагогічних прийомів народної педагогіки. Як відомо, екологія – це наука, яка вивчає взаємовідносини, взаємовпливи між живими і неживими об'єктами. Одним з найважливіших є вода – основа життя і тому цю тему як найбільш важливу і зрозумілу можна використати як центральну при вихованні екологічної культури у молоді, зокрема у молодших школярів.

Нами досліджено [6] питання впливу соціального середовища на формування екологічної культури у школярів. Екологія, як наука в її сучасному розумінні, дуже розгалужене вчення не тільки про природу – неживу та живу, але і про людину. Тому вчені по-різному розглядають її структуру, значення. Одні приділяють більше уваги культурним і загальнофілософським аспектам, інші – соціальним, біоекологічним, еколого-економічним сторонам єдиного процесу – взаємодії суспільства з природою. На сучасному етапі дуже важливо об'єднати структурно всі ці сторони, а для цього необхідний міждисциплінарно-інтегральний підхід до аналізу сучасних проблем – соціальних, екологічних, ролі психічного стану особистості в її взаємодії з оточуючим середовищем, природою. Основою цього процесу може стати соціоекологія, яка вивчає проблеми геоекології, техноекотології, агроекотології, права, педагогіки, культури. Цей розділ є одним з багатьох – великої або мегаекотології – мегалогії, що тісно зв'язана з особливостями розвитку виробництва, міграцією народів, населення, їх взаємодією за допомогою культур, традицій.

Значної уваги набули ідеї народної педагогіки в творах Г.С. Сковороди, який притчами, байками ставив питання про правильне виховання, що полягає у природі самого народу. О.В. Духнович зазначав, "...що природа, наука і звичай, природні нахили одержує людина від самої природи, яка складає темперамент, але науку і звичай дають вправи і настанови, або виховання" [1].

Важливим засобом народної педагогіки є емоційно-цінотливий та діяльнісний компоненти пов'язані з категорією вчинка, певної відповідної дії. Важливо дослідити вчинок дитини як категорію виховання, тому що цінотливі основи особистості, її ціннісні орієнтації, мислення та світогляд формуються у дитинстві. Вчинок є основною одиницею соціальної поведінки, бо через нього виявляється й формується особистість. Значуще місце в структурі особистості займають мотивації, які у дітей досліджуваного віку ще цілком несформовані і переважає емоційне сприйняття оточуючого світу, його проблем, зокрема відношення людини до води як основи життя.

Терміни "Екологія" і "Культура" сьогодні привертають увагу всього суспільства. Ведучим елементом культури в її сучасному розумінні є не тільки сукупність матеріальних і духовних цінностей, але й стан природного оточення. Штучно створений, хоча і виходячи з життєво необхідних потреб, часто надмірних, екологічний стан є ведучим елементом світової культурної спадщини, яка залишиться нащадкам. Наскільки ми усвідомлюємо це, настільки ми культурні в цілому й в екологічному ставленні зокрема. Усвідомлення такої ситуації, бажання змінити її в позитивному напрямку і є ознакою культури кожної людини окремо і суспільства в цілому. Слід зауважити, що в давнину це усвідомлювали навіть малограмотні люди.

Велике значення у вихованні мають традиції неутилітарного, дбайливого відношення до природи, зокрема до води. «Вода – живий елемент, здатний взаємодіяти з навколишнім середовищем і живими істотами, стверджує японський вчений Масару Емото, - я отримав наукові докази того, що вода сприймає наші почуття, наші емоції, наші слова та мотиви, «чує» музику, і навіть реагує на сигнали...» [7, с.85]. Розуміння цього змушує нас по-іншому ставитися до питної води і її джерел. Вивчаючи історію ставлення українців до питної води, ми дізнаємося, що з давніх-давен люди поважали, оберігали джерела. Символи неба і води – блакитні кольори – символи життя і чистоти [5, с. 59].

На первісному етапі розвитку знань про воду домінували казкові та фантастичні уявлення про її властивості. Вони виховували повагу, бережливе ставлення до води. У давнину польові криниці копали громадами, для духів поля, опікунів нив. Іноді польову криницю копали у разі, коли в батьків помирала природною чи наглою смертю дитина. Криниця була жертвою добрим духам – опікунам роду, щоб вони гостинно прийняли нову душу. Ця подія виховувала пам'ять і повагу до померлих. Очищення копанок було лише жіночим святом на початку Петрівки. У цей

день не можна було працювати. До схід сонця жінки з діточками збирались і йшли очищати копанку натщесерце, співали пісні, водили хороводи навколо копанки. Ніхто не ухилявся від цієї роботи, бо то був гріх. Три-чотири рази на рік так вшановували криниці. Відганяли лихі сили від джерел, де перебували добрі духи вод і опікунів людського роду. До води українці завжди ставилися з особливою шаною. Надвеликим гріхом вважалося лихословити при ній або плювати, кидати сміття чи мочитися у воду [8, с.17].

Майже втратили сакральність води через надмірну раціональність і прагматизм. В процесі навчання і виховання і перед усім екологічного треба, на нашу думку, використовувати поряд із сучасними педагогічними методами і досвід народної педагогіки, зокрема прислів'я, приказки, легенди, які навчають поваги до джерел питної води. Це збігається з основними нормами народної педагогіки, яка виховує людяність, обов'язок, відповідальність за вчинки. Особливо це важливо у початковій, середній школі.

Криниці, колодязі прикрашали написами, які попереджували, навчали, нагадували. Наприклад, «Живи на світі – роби людям добро, пий холодну воду і не крадь відро!». З народно-педагогічних міркувань в Україні наші пращури завжди зберігали криниці, надавали їм принадності, святковості. Кожна з криниць мала свою історію. Вона була оберегом і цілющим джерелом, поновлювала сили мандрівникам і хліборобам. У день Івана Купала парубки чистили джерело, лагодили цемрини, а дівчата оздоблювали їх квітами та вінками. С. Килимник доводить, що до літніх сакральних свят належать очищення, освячення та завороження бродів-перебродів, ставків та річок, копанок-колобань, безодень, криниць тощо [5, с. 60].

Ознака екологічної культури – це раціональне, невиснажливе використання природного середовища на основі пізнання законів розвитку природи, з урахуванням найближчих і віддалених наслідків змін навколишнього середовища під впливом людської діяльності, зокрема питної води.

Більше мільярда людей використовують неякісну воду. Доведено, що через це щорічно вмирають три з половиною мільйона дітей. Більшість українців споживають воду з поверхневих джерел – озер, ставків, річок, зокрема з Дніпра п'ють воду близько 30 млн. людей. Вода – активний розчинник. Стикаючись з будь-якими об'єктами вона дуже повільно розчиняє їх. Тому в природі абсолютно чистої води не існує. Та й організм людини «звик» до певної концентрації різних речовин, розчинених у ній. Протікаючи через гірські породи, вона розчиняє їх і насичується відповідними компонентами – іонами кальцію, магнію, калію, заліза, молібдену, алюмінію, берилію, марганцю, міді, миш'яку, цинку. Останні шість елементів особливо шкідливі для людини, якщо їх концентрації перевищують гранично допустимі норми. Тому нормативні документи багатьох країн, в тому числі України, Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) вимагають обов'язкового контролю їх вмісту в питній воді. Всі речовини, які містяться у воді можна розділити на дві групи – неорганічні та органічні. Важливе значення мають мікроорганізми. Неорганічні речовини, в залежності від їхнього вмісту у воді, утворюють три групи.

Перша - макроелементи – речовини, необхідні організму в значних концентраціях – від 0,1% до 10% і більше. Це кальцій, магній, фосфор, калій, натрій, залізо, хлор, сірка.

Друга – мікроелементи, концентрація яких коливається в межах від 0,1% до 0,001%. Це йод, фтор, мідь, кобальт, цинк, марганець, алюміній.

Третя група - ультрамікроелементи. Їхня концентрація в організмі людини дуже незначна – від 0,001% і менше, але вони виконують дуже важливі, значні функції, регулюючи життєво важливі процеси – окислювально-відновні реакції, процеси старіння, відновлення клітин. Це бром, селен, срібло, цезій, золото, майже всі елементи Періодичної таблиці Д.І. Менделєєва. Обов'язкового контролю за вмістом алюмінію, берилію, заліза, кадмію, марганцю, миш'яку, ртуті, свинцю, талію, хрому шестивалентного і цинку вимагають українські санітарні норми №136/1940 1997 року.

Крім цих простих речовин великий вплив на здоров'я справляють складні речовини – бензопирени, диоксини, нітрати, нітроти, сульфати, феноли, хлориди, цианіди.

У разі перевищення гранично допустимих концентрацій будь-якої речовини формується загроза для здоров'я. Негативним є й інше – коли концентрація потрібного елемента менше, ніж його необхідно для нормального функціонування організму. За висловом відомого вченого

середньовіччя Парацельса все є отрутою, все є ліками – все залежить від дози. Часто навіть незначне перевищення концентрації певної речовини викликає хворобу і смерть. Тому важливо знати фізіологічні властивості найрозповсюджених сполук.

Велика проблема якості річкових вод - наявність в них хлороорганічних сполук – залишки пестицидів, миючих речовин, які після хлорування води утворюють діоксини, аналіз яких дуже складний і можливий тільки за наявності спеціальних приладів.

Особливу небезпеку являють пестициди – речовини, які використовують в сільському господарстві, а часто в побуті для знищення комах, бур'янів, прискореного висихання рослин. Вони є мутагенами, а в результаті їхньої дії формуються тератогенні ефекти, тобто сприяють виникненню каліцтв у немовлят ще в утробі матері. У воду вони можуть потрапляти після рясних опадів, які змивають хімікати з полів. Вода, крім важких металів і органічних речовин може містити шкідливі для здоров'я мікроорганізми, що викликають захворювання: гастроентерит, гепатит, тиф, холеру, злоякісні новоутворення. В усьому світі більше 5 млн. людей щорічно вмирають через хвороби, викликані забрудненою питною водою. В багатьох випадках хвороби викликають води, заражені сечею, фекаліями людини і тварин. За висловом відомого вченого мікробіолога Л. Пастера: «Людина випиває дев'яносто відсотків своїх хвороб».

Для знищення шкідливих мікроорганізмів воду хлорують. В результаті у воді спочатку утворюються хлороорганічні сполуки, а потім з них під дією розчинного кисню утворюються дуже токсичні диоксини, що сприяють виникненню ракових пухлин. Хлороорганічні сполуки, що містять фтор, хлор, бром викликають нефрити (хвороби нирок), гепатити (хвороби печінки), збільшують кількість мертвонароджених дітей і токсикозів при вагітності, вроджені аномалії, мутагенні дефекти, ослаблення імунітету, порушення дітородних функцій, як у чоловіків, так і у жінок.

Будь-яка хлорована вода шкідлива для здоров'я саме через наступне утворення диоксинів, мутагенні, канцерогенні, тератогенні властивості яких проявляються при концентрації у воді вже $5 \cdot 10^{-12}$ мг/л. Це проблема для всього людства. Альтернативу хлору шукали в усьому світі. Українські вчені розробили заміник хлору - реагент акватон.

ВООЗ застосувала свої стандарти на питну воду ще в 1958 році і переглядала їх в 1963 і 1971 роках, в 1984 році були прийняті Керівні принципи якості питної води, що є основою для всіх Національних стандартів, в тому числі українських. Державний стандарт України «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарського питного водопостачання» №136/1940-96 передбачає контроль за 55-ма показниками.

Сучасні так звані освічені люди наносять великої шкоди природі, забруднюючи водоймища, перетворюючи “живу” воду в “мертву”. Щоб це розуміли в першу чергу діти треба більше використовувати емоційні моменти в процесі виховання. З набуттям формальних знань емоційний вклад в поведінку, результат дії зменшується. Але “Знання без людяності – це меч в руках безумця” каже народна мудрість. Через таке безумство Україна стоїть на межі екологічної кризи – зменшення об'єму питних вод через забруднення з вини людей, зникнення малих річок, струмків і як результат – процеси спустелення. Єдина в Європі пустеля Олешківські піски розташована на півдні Херсонської області.

Методи народної педагогіки базуються на понятті гріха, тобто певної системи заборон і обов'язкового результату його прояву, тобто покарання за негідні вчинки, зокрема у відношенні води. Таким покаранням з боку природи є зменшення тривалості життя, народжуваності, екологічної комфортності, однією з ознак якої є якість питної води.

Істотних перетворень повинні зазнати наукові знання в плані подолання їх штучно-традиційної роз'єднаності і наповнення природничих наук гуманістичним змістом, а суспільних – природничо-науковим. Більш органічний і повний синтез наук – необхідна передумова формування такої комплексної області наукового знання, як соціальна екологія. Сьогодні життєво необхідною є екологізація всіх сфер громадського життя. І насамперед повинна бути екологізована сама людина у всіх сферах її діяльності: у виробництві, побуті, вихованні і навчанні. Щоб грамотно взаємодіяти з природним середовищем, необхідно мати знання про нього, знати закони за якими воно функціонує, мати об'єктивну інформацію про все навколишнє середовище. Цьому можуть сприяти методи народної педагогіки, які, за

визначенням Бусигіна А.Г. [9], мають певну аксіологічну структуру: *натуралістичний психологізм, трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм.*

Натуралістичний психологізм полягає у використанні певних природних залежностей, законів природи у їх неформальному вигляді для виховання певних психічних властивостей, зокрема емпатії.

Трансценденталізм спирається на уяву людини про надприродні сили, які ніби-то керують всіма процесами у природі і людськими діями. Однак це протирічить принципу натуралістичного психологізму, основа якого – певні природні, цілком реальні сили, закони природи. А будь-яке протиріччя в будь-якій галузі науки, в тому числі у педагогічній, екологічній повинно бути знято, бо подальший розвиток стає неможливим.

У деякій мірі цьому сприяє *персоналістичний онтологізм* – розвиток особистості, набуття життєвого досвіду, формальних знань про природу. Розвиток особистості – безперервний процес взаємодії психічних властивостей особистості з культурно-історичним релятивізмом суспільства, яке формує її світогляд. Отже, важливим є принцип соціологізму у вихованні людини. Щоб виховання було результативним і стійким у часі необхідно враховувати фізіологічні, психічні властивості учня, школяра.

Як відомо [10] результати відношення залежать від психічного стану людини, її психічної стійкості, характеристик нейрохімічних процесів, що відбуваються в корі головного мозку (сіра речовина) та в підкірці (біла речовина). Відомо, що сіра речовина складається з 10-12 нейронних шарів, які утворюють неокортекс (нову кору), та палеокортекс (стару кору). *Неокортекс* відповідає за психічні якості, притаманні людині – емпатія, співчуття, пацифізм (миролюбство), інтелект, самопожертва. *Палеокортекс* складається з нейронних центрів, що відповідають за тваринні рефлексії, притаманні і тварині і людині – агресія, злоба, самозбереження, егоїзм. Процеси в неокортексі гальмують активність палеокортексу, протистоять проявам тваринної природи людини. Ці електрохімічні реакції в нейронах формують електричні поля, біоструми мозку, які умовно можна вважати “душею” людини. Отже, душа – це прояв польової (електричної) складової в діяльності мозку, тобто це психіка людини і навіть тварини. Саме від психіки людини залежать результати ставлення людини до природи – або як тільки предмета споживання її об’єктів, або як частини самої людини – культурної, освіченої, толерантної.

Прикладом екологічного безкультур’я є Чорнобильська катастрофа і особливо ставлення до її наслідків. Безкультур’я – це цинізм, невігластво та безгласність, в яких відбивається наше ставлення до природи, до самих себе. З 1972 року під егідою ООН ведеться Список всесвітньої спадщини, що тепер нараховує 290 об’єктів, з яких культурного – 211, природного – 70, і змішаних – 9. Україна представлена тільки Софійським собором у Києві. Чим довше в нашій країні проблеми екологічної освіти, виховання будуть залишатися на нинішньому рівні, як другорядні, тим швидше деградує держава, нація. Адже дотепер в загальноосвітніх школах відсутній окремий предмет "Екологія", хоча навчальні програми давно розроблені, а його викладання вимагає державна Концепція екологічної освіти та виховання в Україні.

Проблема екологічного навчання і виховання, зокрема школярів, на прикладі збереження всіх вод і передусім питних, є однією з найважливіших. Вона особливо актуальна для України і потребує розробки нових педагогічних методів, за допомогою яких можна надати сучасну наукову інформацію про стан вод, водоймищ.

Література[^]

1. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Ч.1: Педагогика общая. – Львов: Тип. Ин-та Старопигийского, 1857. – 92 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т., Т.3: Серце віддаю дітям. – К.: Рад. Шк., 1977. – 670 с. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т., Т.2. – К.: Рад. Школа, 1993. – 359 с.
3. Петрук Л.П. Виховання школярів засобами народної педагогіки у творчій спадщині В.О. Сухомлинського: Дис....канд.. пед. наук.- Рівне, 1994.- 230 с.

4. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 230 с.
5. Крижко В., Малихін А., Ткач В. Народно-педагогічні традиції літнього циклу в етногенезі українців // Початкова школа – 2006-№7-с.58-62
6. Мягченко О.П. Екологічні проблеми Північного Приазов'я. Навч. посібн для ВНЗ 3-4 рівнів акред. – Бердянськ: АРІУ, 2004.- 354 с.
7. Яновській В. Дающая жизнь // Неопознанное. Легендарное. Очевидно – 2007-№11-с.85-92
8. Данилюк О. Цілющі джерела призабутих криниць // Животоки – 1998 - №4 – с.15 – 18
9. Бусигін А.Г. Десмозкология или что делать прежде, чем начинать действия по выходу из экологического кризиса. – Ульяновск: Симбирская книга, 2002 – 208 с.